

BİR MEVLEVÎNİN HAYATI: 17. YÜZYILDA SÛFÎLİK ÖĞRETİSİ VE ÂYİNLERİ

Alberto Fabio Ambrosio, çev. Ayşe Meral, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, 348 sayfa.

Büşra ÇAKMAKTAŞ*

Tanıttığımız eser Türk tarihi ve Osmanlı tasavvuf düşüncesi alanında çeşitli çalışmaları bulunan Dominiken Rahip Alberto Fabio Ambrosio'nun *Bir Mevlevînin Hayatı: 17. Yüzyılda Sûfîlik Öğretisi ve Âyinleri* adlı hacimli çalışmasıdır. *Vie D'un Dervische Tourneur, Doctrine Et Rituels Du Soufisme Au XVII eSiècle* adıyla 2010 tarihinde Fransızca olarak yayımlanan eser, Ayşe Meral tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve bu tercüme Kitap Yayınevi tarafından 2012 yılında okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Giriş ve altı bölümden oluşan bu eserde yazar genel olarak Mevlevîlerin 17. yüzyıldaki doktrin, âdâb ve ritüellerini tanıtmayı, özel olarak ise İsmail Ankaravî'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini mercek altına almayı amaçlamaktadır.

Ambrosio eserin giriş kısmında, bu alanla ilgili yapılan çalışmalarda çoğu kez ihmal edilen önemli bir ayrıntıya, Mevlevîlerin tarihinin Osmanlı İmparatorluğu'nda vukû' bulan dinî, tasavvufî ve ictimâî olaylara bağlı olduğu kadar, siyâsî olaylara da bağlı olduğuna vurgu yapmaktadır. Mevlevîlerin tarihsel gelişimini anlamanın, Osmanlı medeniyetini anlamak için fazlasıyla ayrıcalıklı bir nokta olduğu kanaatini ifade eden yazar, araştırmasını da bu tez üzerine binâ etmektedir. Nitekim yazara göre bu tarîkat siyâsî iktidarın simgesi olduğu kadar Osmanlı'nın din duygusunu da şekillendirmiş, Mevlânâ ve Mevlevîlerin fikriyatı Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si'nde yaşamın birçok alanına sirâyet etmiştir. Yazar böylece Osmanlı tasavvuf tarihi ve düşüncesi ile 17. yüzyılda Mevlevîliğin anlaşılması hususlarında okuyucuya önemli ipuçları sunmaktadır.

Mevlânâ ve Mevlevîlik hakkında yazılan ve yayımlanan çok sayıda eser olsa da Mevlevîliğin bugüne kadar gerçek bir tarihinin yazıldığı kanaatinde olmayan Ambrosio, bu eserde Mevlevîliğin tarihsel incelemesini coğrafi ve siyasal bağlamında ele almakta, tarihsel süreçte yaşanan olaylar çerçevesinde kırılmalar, süreklilikler ve yeniden yapılanmalar üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı başkenti olması ve 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılda meydana gelen birçok önemli hâdisenin burada vukû' bulması nedeniyle İstanbul yazarın araştırmasında odaklandığı kentsel alan olmuştur. Yazar bu dönemi sembolik olarak betimleyen iki kırılma noktası üzerinde de önemle durmaktadır. Bunlardan ilki Kadızâdeliler hareketinin fikrî kökenini oluşturan Mehmed Birgivî'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye* isimli eseri, ikincisi ise 1666 tarihinde semâ âyininin devlet tarafından yasaklanmasıdır. Yazar bu dönemle ilgili antropolojik bir okuma yapmakta ve İsmail Ankaravî'nin 16. yüzyılın son çeyreğinde doğmasıyla sûfî gelenekle uzlaşması

*Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı, bcakmaktas@sakarya.edu.tr

mümkün olmayan bu doktrinin doğuşunun aynı döneme denk geldiğine dikkat çekmektedir.

Giriş kısmında ayrıca araştırmanın yönteminden söz eden yazar bu çalışmasının üç kutbunu ictimâî tarih, dinî tarih ve Osmanlı tasavvuf tarihinin oluşturduğunu belirtmektedir. Nitekim araştırma boyunca problematiğinde zaten bu üç kutup üzerine inşâ edildiği müşâhede edilmektedir.

Eserin “Vâizler ve Sûfiler” başlıklı birinci bölümünde (s. 20-49) yazar Osmanlı İmparatorluğu’nun 16. ve 17. yüzyıldaki siyâsî ve ictimâî yapısı hakkında kısa bir değerlendirme yapmakta, özellikle yaşanan iç krizlere odaklanmaktadır. İmparatorluğun içinde bulunduğu gerileme durumuyla ilgili dış nedenlere de temas eden Ambrosio, bu döneme dair yazılan gerileme literatüründe varılan teorik sonuçtan söz etmektedir. Yazara göre bu eserlerde gerilemenin sebebi ahlâkî çöküş olarak görülmekte ve ahlâkî bir ıslahatın şart olduğu yönünde görüşler ortaya konulmaktadır.

Ambrosio’ya göre 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu kendini sûfî âyinleri etrafında derinleşen bir doktrin tartışmasının merkezinde bulmuştur. Başlangıçta basit bir sorgulama şeklinde olan bu tartışmalar, tasavvufî uygulamaların kökten reddedilmesine kadar gidecek ve Osmanlı tarikat tarihinin en önemli olaylarından birisi olan Kadızâdeliler-Sivâsîler olayına sebebiyet verecektir. Bu tartışmanın doktriner öncüsü olarak gördüğü Birgivî Mehmed Efendi’den bahseden yazar, Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasının sebebinin sadece medrese ve tekkelerde verilen eğitimin farklılığı olmadığı kanaatindedir. Nitekim Kadızâdeliler hareketinin fikri önderlerinden birisi olan Kadızâde Mehmed Efendi tasavvufî eğitim sürecinden geçmiş bir şahsiyettir. Bu kısımda ayrıca Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasına dair kronolojik olarak bilgi veren Ambrosio, bu dönemde bu bağlamda yazılan eserlere ve ortaya çıkan literatüre dair de detaylı bir analiz sunmaktadır. Ambrosio’nun bu analizlerinin meseleyle ilgili yapılacak yeni çalışmalara bir zemin oluşturması ve bu meselelerin farklı perspektiflerle ele alınmasını sağlayabilecek bir imkan ortaya çıkarması eserin dikkate değer taraflarından birisi olarak kabul edilebilir.

Ambrosio eserin “Bir Osmanlı Tarîkatı” (s. 50-84) başlıklı ikinci bölümünde Mevlevîyye tarîkatının tarihi ve yapısını konu edinmektedir. Mevlevîyye’nin tarihini doğuşu, gelişmesi ve çöküşü şeklinde üç dönemde inceleyen yazar, Mevlevîler ile Osmanlı idarecileri arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte, hatta Mevlevîyye’yi incelemenin Osmanlı iktidarının işleme şeklini incelemek anlamına geldiği yönündeki düşüncesini paylaşmaktadır. Nitekim ona göre Mevlevîyye, imparatorluğun coğrafi yayılma çabasını takip etmiş ve devlet ile Mevlevîler arasında karşılıklı bir destek gelişmiştir. Sultanlar ve üst düzey devlet yöneticileri yeni tekkeler inşa edip, tekkelerin tamirâtı hususunda maddî yardımlarda bulunmuşlar, Mevlevîler de bu idarecileri siyâsî olarak desteklemişlerdir. Ambrosio’ya göre bu desteğin en somut göstergelerinden birisi Mevlevîlerin Balkan ve Kurtuluş savaşlarında yer almış olmalarıdır.

Yazar bu bölümde ayrıca İstanbul ve Konya’da Mevlevîliğin seyrine odaklanmakta, buna dair de malumat vermekte, ancak bu iki şehir dışında özellikle Bursa’da da tarîkatın manevî etkisinin dinamik olduğunu belirtmektedir.

Ambrosio Mevlevîliğin Osmanlı’daki bu etkinliğinin ve görünürlüğüne yalnızca tekke ve tarîkat yapısı sebebiyle gerçekleşmediğini, bu etki ve görünürlüğüne tarîkate mensup önemli şahsiyetler aracılığıyla da gerçekleştiğini düşünmektedir. Bu itibarla edebiyat ve sanat alanındaki eserleriyle de temâyüz etmiş olan Mevlevîler hakkında bilgi vermekte, Dîvân şiirinde eşsiz eserlere imza atan Mevlevî ricâlinden Cevrî İbrahim Çelebi üzerinde özellikle durmaktadır.

Yazar eserin üçüncü bölümünde ise Mevlevî gelenek içerisinde çok önemli bir yere sahip olan İsmail Ankaravî’nin hayatını ve Mevlevîliğe intisabını konu edinmektedir. (s. 85-111) Bu bölümde Ankaravî’nin en önemli eserlerini tasavvufî içerikleri açısından da mercek altına almaktadır.

Ambrosio eserin “Mevlevî Âdâblarına Dair” başlıklı dördüncü bölümünde ise (s. 112-174) 17. yüzyılda Mevlevîliğe tarîkatının âdâbını nasıl anlayabiliriz sorusuna yanıt aramaktadır. Bu bağlamda İsmail Ankaravî’nin *Minhâcu’l-Fukarâ* isimli eserini merkeze alan yazar, bu eseri eksiksiz bir derviş kılavuzu olarak tanımlamakta, Mevlevî âdâbına dair geçmişten günümüze başvurulabilecek yegâne bilgi kaynağı olarak görmekte ve tüm detaylarıyla incelemektedir. Ona göre Ankaravî bu eserde Mevlevî âdâbının tablosunu çizerken aslında beşerî varlığın temel davranışlarını İslamlaştırmayı ve sûfîleşirmeyi de amaçlamaktadır. Ankaravî’nin bu eserdeki yönteminin genel yapısını irdeleyen yazar, onun doktriner ve pedagojik yorumlar getirdiğini, her bölümün içyapısının Ankaravî’nin ve dolayısıyla da o dönemin dervişlerinin aklî ve mânevî evrenine biraz daha sızmak için kıymetli ipuçları sunduğunu düşünmektedir. Ambrosio *Minhâcu’l-Fukarâ*’nın diyakronik ve senkronik olarak iki yaklaşımla da okunması gerektiği, ancak bu şekilde Ankaravî’nin düşünce dünyasında derinleşilebileceği konusunda okuyucuya uyarıda bulunmaktadır.

Ambrosio eserin beşinci bölümünde ise “Tarihî Gelişimiyle Savunma Arasında Semâ” (s. 175-231) başlığı altında 17. yüzyıl Osmanlısında medrese ve tekke arasındaki en büyük gerilim noktalarından birisi olan semâ meselesini irdelemektedir. Öncelikle semâ kelimesinin kökeni dair açıklamalar yapan yazar, sûfîlerin de semâ konusundaki görüşlerine kısaca değinmektedir. Semâ meselesine daha husûsî bir açıdan yani Mevlevî tarîkatının âyini olarak da yaklaşmakta ve buna ilişkin bazı önemli hususlara da temas etmektedir. Daha sonra 17. yüzyılda bu mesele etrafında ortaya çıkan polemiklerden ve bununla ilgili olarak teşekkül eden literatürden söz etmekte, hatta yazılan pek çok risâleyle ilgili detaylı bilgi de vermektedir.

Kanaatimizce eserin doktriner tarafı en ağır olan “Bir Âyinin Antropolojisi” (s. 232-284) başlıklı son bölümde Ambrosio, bir sûfîâyini olarak semânın antropolojik çözümlemesini yapmayı amaçlamaktadır. Yazara göre sûfîlerin çeşitli uygulamalarına yönelik tavırların sertleşmesinin bazı doktriner ve antropolojik noktaları bulunmaktadır. Ambrosio bu çözümlemeyi yaparken İsmail Ankaravî’yi merkezi bir konuma oturtmakta ve Ankaravî’nin sûfîlere yöneltilen eleştirilere karşı bir doktrin inşa ettiği tezini çeşitli

argümanlarla temellendirmektedir. İsmail Ankaravî'nin eserlerinden istifade ederek semânın teorik temellerine dair yorumlarını nakleden yazar, Ankaravî'nin bu yorumlama faaliyetini, sûfî uygulamaları felsefî bir akıl yürütmeyle açıklamak üzerine inşa etmediğini özellikle vurgulamaktadır. Nitekim ona göre bu yorumlama faaliyeti hiç şüphesiz bir tarîkat geleneğini ve o tarîkatın iç yapısını çözümleme merkezli olarak gerçekleştirmiştir. Ayrıca Ankaravî'nin semâyâ dair doktriner yorumunun anlaşılmasının zor olmadığı gibi, bâtinî bir nitelik de taşımadığı ve onun bu meseleyi ele alma konusundaki başarısının da buna dayandığı kanaatindedir. Yazar Mevlevî tarîkatının âdâb nazariyecisi olarak tanımladığı İsmail Ankaravî'nin eserlerinde yer alan âdâba dair yorumlarının, etnoloji alanında yapılacak akıl yürütmeler için de bilgiler sunduğunu düşünmektedir. Yazarın etnolojiden kastı bazı parametrelere göre sûfîlerin hallerini açıklamak üzere sûfî âdâbının araştırılmasıdır. Ancak ona göre Türkiye'de 1925'te tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla birlikte zaman ve mekan açısından bu etnolojik gözlemleri yapmak imkansız hale gelmiştir.

Tanıtmaya çalıştığımız bu eserde Dominiken Rahip Alberto Fabio Ambrosio'nun, ele aldığı meselelere dair oldukça geniş bir literatüre başvurduğunu, alana dair literatüre hakim olup, kaynakları kullanma hususunda yetkinliğini ortaya koyduğunu müşâhede etmekteyiz. Yazarın sadece bilgi aktarımıyla yetinmeyerek, derinlemesine analizler, tahlil ve değerlendirmeler yaptığı bu eseriyle, ele alınan meselelere ilişkin okuyucuya yeni açılımlar kazandıracığı, onları bu meseleler üzerine tekrar düşünmeye de sevk edeceği söylenebilir.

Ambrosio Osmanlı tasavvuf tarihinin en çetin ve hareketli dönemlerinden birisi olan 17. yüzyılda yaşanan polemiklere dair mevcut şablonlara göre hüküm vermekten kaçınmış, elde ettiği veriler ışığında meseleleri subjektiflikten olabildiğince uzak bir perspektifle yorumlamaya çalışmıştır. Zaman zaman "Tarîkat sûfilîği" olarak adlandırdığı tasavvufî yaşantıyı, Osmanlı siyâsî iktidarının dinî ideali olarak değil, tam aksine sıkı sıkıya denetlenmesi gereken bir hareket alanı olarak görse de, eserin genelinde hakim olan bakış açısının bu yönde olmadığı kanaatindeyiz. Nitekim yazarın araştırması boyunca söz konusu olan yorumlama faaliyetinde İslam dininin akaid sistemini, tasavvuf düşüncesini, tarihî verileri, dönemin sosyal, dinî ve ilmi atmosferinin gereklerini göz önünde bulundurmaya ihmal etmediği görülmektedir. Yazar tarih ve antropolojinin sunduğu verileri, 17. yüzyıl Osmanlısının dinî ve tasavvufî evrenini anlamak için adeta bir okuma anahtarı olarak kullanmıştır. Bu itibarla Ambrosio'nun ele aldığı konulara eserinde büyük ölçüde bütüncül ve tutarlı bir yaklaşımla nüfuz ettiğini söyleyebiliriz.

Ambrosio dipnotlarda Mevlevîliğin tarihine dair bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Konya Mevlânâ Müzesi Hazîne-i Evrak Arşivi'nde bulunan zengin malzemenin henüz kullanılmadığını, hatta arşivin tasnif dahi edilmediğini vurgulayarak alanda çalışan araştırmacı/akademisyenlerin ilgisini bu alana çekmeye çalışmış ve yeni çalışma konularının ortaya çıkmasına yol açacak bir noktaya da işaret etmiştir.

Netice olarak ciddi bir emeğin ürünü olduğunu düşündüğümüz bu eserin, 17. yüzyıl Osmanlısında tasavvufî hayat, Osmanlı devlet yönetimi-medrese-tekke ilişkileri ve

Mevlevîliğin durumunu çözümlene bağlamında okuyucuya ciddi katkıları sağlayacağını düşünmekteyiz.